

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

І. М. Ліхтей (Ужгород)

ДО ПИТАННЯ ПРО КОРОНАЦІЮ 1261 року ЧЕСЬКОГО ПРАВИТЕЛЯ ПРШЕМИСЛА ОТАКАРА II

Король Пршемисл Отакар II (1253–1278) належить до когорти видатних чеських монархів. Своїми дипломатичними й військовими успіхами він збільшив розміри Чеської держави до безпрецедентних масштабів та підніс її велич і авторитет на міжнародній арені. Претензії на владу Пршемисл Отакар II висунув ще в юнацькому віці, підтримавши 1248 р. повстання частини знаті проти свого батька короля Вацлава I (1230–1253) з наміром посісти чеський трон. Однак Вацлав I зумів вийти зі складного становища переможцем і розправився з бунтівниками. Сам Пршемисл уникнув суворого покарання, позаяк залишався його єдиним спадкоємцем¹.

У вересні 1253 р. Вацлав I помер. На той час Пршемисл знаходився в Австрійському герцогстві. Ще восени 1251 р. знать Австрії запропонувала Вацлаву I перебрати тут владу. Зауважимо, що Австрія разом зі Штирійським герцогством була складовою частиною спадщини Бабенбергів. У 1246 р. після загибелі Фрідріха II Бабенберга (1230–1246), який був герцогом Австрії і Штирії та мав прізвисько Войовничий, чоловіча гілка династії вимерла. Зістали тільки дві представниці жіночої статі: Гертруда – донька Генріха Бабенберга, старшого брата герцога Фрідріха II Войовничого, і Маргарета – старша сестра останнього і вдова німецького короля Генріха (VII) Штауфена (1220–1235)². Відповідно до положень дарчої грамоти імператора Фрідріха I Барбаросси (1152–1190) від 1156 р. (*Privilegium Fridericianum «minus»*), Австрійське герцогство могло успадковуватися і по жіночій лінії.

У цій ситуації першим претендентом на спадщину Бабенбергів, яка об'єднувала Австрійське і Штирійське герцогства, виявився старший син чеського короля Вацлава I – моравський маркграф Владислав, котрий ще в травні 1246 р. одружився з Гертрудою. Проте Владислав так і не встиг поширити своє панування на колишні землі Бабенбергів, бо на початку січня 1247 р. несподівано помер³. Та в короля Вацлава I був ще один син – Пршемисл. Тож Вацлав I до пропозиції австрійської знаті поставився прихильно. Відповідно до повідомлення одного з авторів так званих Других продовжувачів Козьми, «...для управління цією власністю було відраджено королівського сина Пршемисла, який увійшов у Відень і до інших міст, замків і палаців»⁴. Як свідчить джерело, енергійний і амбітний чеський королевич заволодів цими землями наприкінці

листопада 1251 р. Відтак 11 лютого 1252 р. двадцятилітній Пршемисл закріпив своє становище на підкорених територіях шлюбом із сорокашестирічною Маргаретою, вдовою Генріха (VII) Штауфена й сестрою Фрідріха II Бабенберга, котра офіційно передала йому спадкові права на Австрію і Штирію⁵.

Королевич Пршемисл активно взявся утверджувати своє панування в колишніх володіннях Бабенбергів, а тому на момент смерті Вацлава I його й не було в Чеському королівстві. Нарешті, як повідомляють Празькі аннали, 17 жовтня 1253 р. Пршемисл повернувся з Австрії і був з почестями прийнятий церковними прелатами та духовенством. Він став повновладним чеським правителем. Щоправда, аж до королівської коронації, яка відбулася на Різдва 1261 року, Пршемисл Отакар II послуговувався титулом «спадкоємець і володар королівства Чеського, герцог Австрії і Штирії і маркграф Моравії» (*heres et dominus regni Boemiae, dux Austriae et Styriae ac Moraviae marchio*)⁶, або ж – «володар королівства Чеського, герцог Австрії і Штирії і маркграф Моравії» (*dominus regni Boemiae, dux Austriae et Styriae et marchio Moraviae*)⁷. Лише в двох грамотах, виданих Пршемислом Отакаром II у березні та квітні 1254 р., він титулується як король⁸. Наведені випадки можна потрактувати так, що оточення Пршемисла Отакара II не мало жодних сумнівів у законності його прав на трон.

Отже, цей могутній представник династії Пршемисловичів, якого татари називали королем залізним⁹, а придворні піти не оминали нагоди наголошувати, що він найдоблесніший з-поміж рицарів, понад вісім літ залишався некоронованим. Насправді ж амбітний Пршемисл мав намір коронуватися невдовзі після смерті батька і звернувся у папську курію з особистим проханням щодо проведення відповідного обряду. Але на заваді стала неприємна справа з тодішнім майнцьким архієпископом Герхардом (1251–1259), який часто конфліктував з Апостольською Столицею. В результаті, папський легат кардинал Гуго уже вдруге відлучив Герхарда від церкви. Відповідно до привілею чеського короля Пршемисла Отакара I (1197–1230) та його сина Вацлава I від 1228 р., він був єдиним прелатом, уповноваженим провести коронацію. Тож для Пршемисла Отакара II відносини як із папою, так і архієпископом Майнцьким мали важливе значення. Коли ж справу з майнцьким архієпископом нарешті було вирішено, то чеський правитель уже переймався питанням розлучення з Маргаретою Бабенберг¹⁰.

Крім того, відразу ж після успадкування влади Пршемисл Отакар II став проявляти активність на міжнародній арені, турбуватися

про економічне піднесення своїх земель, а також про консолідацію влади монарха, яка опинилася під загрозою через зміцнення позицій знаті. Все це забирало чимало часу. У перші роки одноосібного правління Пршемисл Отакар II майже постійно перебував у русі, в сідлі, посеред численної рицарської свити, яка супроводжувала його в поїздках володіннями і в далеких військових походах. Він суттєво відрізнявся від свого батька, який уникав публічних контактів із представниками вищої знаті і вважав за краще жити в середовищі вузького кола фаворитів у своїх нових замках. Через непосидючу вдачу Вацлавів спадкоємець був подібним до свого прадіда – Пршемисла Отакара I. Той теж у юному віці взяв шлюб з Адлетою, донькою маркграфа Мейсенського, а потім упродовж кількох років домагався від папи дозволу на розлучення з нею, щоб удруге одружитися з Констанцією, донькою угорського короля Бели III¹¹.

Найбільш серйозним суперником Пршемисла Отакара II у його альпійській політиці був угорський король Бела IV, який теж мав територіальні претензії. Тож боротьбу за спадщину Бабенбергів чеському монархові довелося надалі вести саме з угорським королем Белою IV. Щоб припинити ворожнечу, в справу як посередник втрутився папа Іннокентій IV (1243–1254). Вагою свого авторитету він схилив Чеське й Угорське королівства до укладення миру. Остаточню угоду його основні положення було узгоджено 3 квітня 1254 р. в Буді й підтверджено 1 травня того ж року під час зустрічі Пршемисла Отакара II та Бели IV в Пожоні (Братиславі). За умовами договору, чеський та угорський володарі поділили між собою спадщину Бабенбергів. Позаяк право Пршемисла Отакара II на Австрію не підлягало сумніву, то перемовини велися щодо Штирії. В результаті, Бела IV отримав більшу частину Штирії, а Пршемисл Отакар II – решту¹².

Отже, Штирійське герцогство, що вважалося складовою спадщини Бабенбергів, право на яку Пршемисл Отакар II забезпечив своїм шлюбом з представницею цієї династії Маргаретою, довелося здобувати силою зброї. Сама ж Маргарета Бабенберг на батьківщину свого чоловіка не поспішала. Уперше вона прибула до Чеського королівства в липні 1255 р. Ось як описав цю подію празький хроніст: *«...королева Маргарета, дружина Пршемисла, сина короля Вацлава, виїхала з австрійських земель і прибула до Чехії, й 11 липня її урочисто зустріли перед мурами міста Празького усе духовенство й люд того ж міста, з процесіями і з гучними танцями під акомпанемент різних музичних інструментів. Наступного дня її зустріли біля брами*

Празького граду (замку) єпископ і каноніки пражкі з урочистою процесією»¹³.

Війна неабияк виснажила як Чеське, так і Угорське королівства, тому обидва їх правителі погодилися на швидке розв'язання територіальних суперечок. Однак відвернути конфлікт у майбутньому не вдалося. Зростання великодержавних амбіцій Бели IV та Пршемисла Отакара II вело до нових зіткнень, які, внаслідок послаблення могутності Священної Римської імперії та політичного занепаду Польщі, виливалися в протистояння у боротьбі за гегемонію в Центральній Європі. Східний кордон із Угорською державою став для Пршемисла Отакара II відчутною перешкодою у розвитку універсалістських устремлінь¹⁴.

Нова війна між Пршемислом Отакаром II і Белою IV спалахнула в 1260 р., після того, як штирійська знать виступила проти угорського панування й визнала своїм сеньйором чеського володаря. Союзниками Пршемисла Отакара II у цій другій чесько-угорській війні стали маркграф Отгон III Бранденбурзький (1220–1267), каринтійський герцог Ульріх III Шпайнгамський (1256–1269), вроцлавський князь Генрик III (1241–1266), рацібозько-опольський князь Владислав (1246–1281/82). Король Бела IV та його син Іштван теж зорганізували чималі сили. На їхньому боці, зокрема, воювали король Русі Данило зі своїми синами, краківський князь Болеслав V Сором'язливий (1227–1279), ленчицький, а згодом і краківський князь Лешек Чорний (1240–1288). Але у вирішальній битві біля Гройсенбрунна (неподалік від місця, де Морава впадає в Дунай), яка тривала 12 і 13 (до полудня) липня 1260 р., Пршемисл Отакар II зі своїми союзниками розгромив військо Бели IV та його спільників¹⁵.

Чеський правитель зі своїм військом вторгся в угорські володіння, захопив прикордонні замки і, мабуть, Пожонь. Щоправда, він не мав наміру вдаватися до крайнощів і відразу відгукнувся на пропозицію, яка надійшла з боку Бели IV, щодо укладення миру. Перемовини між уповноваженими Бели IV та Пршемисла Отакара II пройшли швидко. Угорський король відмовився від Штирії, яка дісталася чеському володареві. Відтак Пршемисл Отакар II вирушив додому, а вже 22 серпня 1260 р. урочисто ввійшов у Прагу, де його як славного переможця привітали священнослужителі й представники інших станів¹⁶. На цьому суперництво Бели IV з Пршемислом Отакаром II за гегемонію в центральноєвропейському просторі скінчилося.

Після перемоги над Белою IV за Пршемислом Отакаром II, який уже наближався до свого тридцятиліття, закріпилася репутація

«найзвитяжнішого правителя». Проте в шлюбі з Маргаретою Бабенберг він так і не мав дітей. Аж тепер стали очевидними всі позитивні й негативні наслідки його одруження. З одного боку, воно забезпечило чеському володареві право на Австрію та Штирію, а з іншого – поставило династію Пршемисловичів у повну безвихідь. На той момент Пршемисл Отакар II залишався єдиним представником (чоловічої статі) династії. Тож достатньо було одного смертельного удару найманого вбивці, невідомого падіння з коня під час полювання, як це не раз траплялося, чи якоїсь невиліковної хвороби – і Чеську державу спіткала б доля Австрії та Штирії.

Одружуючись із удвічі старшою за себе Маргаретою Бабенберг Пршемисл Отакар II, очевидно, все-таки не полишав надію мати з нею дітей. Адже в молодості вона народила своєму першому чоловікові Генріхові (VII) двійко синів, які, щоправда, невдовзі померли. Тож і Пршемисл Отакар II, мабуть, сподівався на те, що його шлюб із Маргаретою Бабенберг не буде бездітним. Однак час минав, а дітей не було: Маргарета Бабенберг опинилася на межі своїх біологічних можливостей народити чоловікові спадкоємця. Щоправда, спочатку вона безпідставно у всьому звинувачувала Пршемисла Отакара II. Про суперечки, що з цього приводу спалахували між вінценосним подружжям, розповідає хроніст Франтішек Празький (XIV ст.): *«Хоча названа Маргарета була безплідною, приписувала ганьбу безплідності королю, стверджуючи, що той є безплідним, тому що народився в день святого Петра. Король, однак, сказав: “Дай мені одну зі своїх дівчат (зі свого придворного оточення – І.Л.), і не мине й року, як вона народить мені хлопця”. З чим королева погодилася. Король опісля вибрав ... одну... і першого ж року вона народила йому сина на ім'я Микулаш, а потім – і кількох доньок»*¹⁷.

Згаданою коханкою Пршемисла Отакара II була Анежка (Агнеса) Куенрінг. Однак у чеських землях цю Анежку, відповідно до повідомлень Франтішка Празького, звали *Палцержик (Palczierzik, Palcěřik)*, позаяк вона зачісувала волосся подібно до форми шолому, тобто по-чоловічому. У такий спосіб дівчина вміло демонструвала свою прихильність до культури молодих вояків¹⁸. До речі, розповідь Франтішка Празького про пані Куенрінг як коханку Пршемисла Отакара II повторив у своїй хроніці й Пршибік з Раденіна, званий Пулкава (пом. 1380 р.)¹⁹.

Напередодні вирішального походу проти угорців Пршемисл Отакар II звернувся до папи Александра IV (1254–1261) з проханням, аби той хоча б легітимізував його сина Микулаша (*Nicolaus, Mikuláš*, бл.1255–1318) і двох доньок, тобто дітей, народжених Анежкою

Куенрінг. Уже в жовтні 1260 р. папська канцелярія підготувала з цього приводу три грамоти. Перші дві, видані 6 і 7 жовтня, могли потішити Пршемисла Отакара II. Так, у грамоті від 6 жовтня 1260 р., адресованій безпосередньо Микулашеві (*nobili viro Nicolao*), папа легітимізував хлопця як Пршемислового сина і визнав за ним право на всі світські титули, почесті й князівські повноваження (*omnes dignitates, honores et principatus sekulares*). Друга грамота, призначена для Пршемисла Отакара II, визнавала легітимність двох його доньок (їхні імена не було вказано) і так само закріплювала за ними всі почесті²⁰.

Однак уже через два тижні (21 жовтня) посередництвом Бернарда де Фурконі папа передав чеському володареві третю грамоту з додатковими роз'ясненнями щодо прав Микулаша та його сестер. Тут, зокрема, містився припис про те, що через своє позашлюбне походження вони не можуть стати спадкоємцями чеського трону (*quod nequaquam nostre intentionis extitit... vel habere possint regnum Boemie vel eiusdem regni regiam dignitatem aut succedere...*)²¹. Як влучно зауважив сучасний чеський історик Йозеф Жемлічка, виникла буквально патова ситуація, розв'язання якої було для чеського правителя складним і болісним ребусом²². Тож після завершення другої угорсько-чеської війни нагальним завданням для Пршемисла Отакара II стало забезпечення спадковості правлячої династії.

В останній день березня 1261 р. у Відні тривало узгодження деяких моментів мирного договору Пршемисла Отакара II з Белою IV, який невдовзі тут же було й підписано. Він закріпив відмову угорців від Штирії на користь Пршемисла Отакара II. Гарантами дотримання чеським правителем положень цього («першого Віденського», на думку дослідника В. Ванічека) миру стали три духовні князі: єпископ оломоуцький Бруно, празький владика Ян III з Дражиць та єпископ Пассау – Оттон²³. Ще раніше Пршемисл Отакар II запевнив папу Александра IV, що не вдаватиметься до цілковитого підкорення Бели IV, але докладе всіх зусиль для того, аби жити з ним у злагоді²⁴. Цій меті мав служити й проект одруження Пршемисла Отакара II з представницею угорської династії Арпадовичів. Спочатку чеський володар нібито мав намір узяти шлюб з наймолодшою донькою Бели IV – Маргаретою, й навіть не претендував на багатий посаг з її боку. Однак та перебувала в монастирі домініканок й відкинула його пропозицію руки й серця. Після того Пршемисл Отакар II зупинив свій вибір на внучці Бели IV – Кунігунді²⁵.

Та аби одружитися з Кунігундою, чеському правителеві спочатку належало розлучитися з Маргаретою Бабенберг. Цікаво, що Пршемисл Отакар II не мав наміру чекати на згоду папи Александра

IV розірвати його теперішній шлюб. У випадку з Маргаретою Бабенберг він міг вказати на кілька канонічних перешкод для їх подальшого співжиття, перш ніж отримати від папи диспенсацію. Для чеського ж суспільства серйозним аргументом на користь звільнення свого володаря від пут Гіменея було й те, що Александр IV не визнав Отакарового сина Микулаша спадкоємцем трону. Зрештою, як привід до розірвання подружнього союзу було використано обітницю цнотливості, яку Маргарета Бабенберг склала в 1243 р. в місті Трір після смерті свого першого чоловіка Генріха (VII) і навіть вступила до монастиря домініканок у Вюрцбурзі та деякий час там перебувала. Знайшлися й очевидці, які це підтвердили²⁶.

Завдяки миролюбній вдачі Маргарети Бабенберг розлучення пройшло спокійно. Як повідомляє «Збраславська хроніка» (перша половина XIV ст.), «зійшлися єпископи, й зі згоди Апостольської столиці з належною церемонією перед усім народом провели процедуру розлучення короля й королеви»²⁷. На думку історика Вацлава Новотного, нереалізована обітниця Маргарети Бабенберг зберігати цнотливість була, відповідно до канонічних приписів, достатньою підставою для того, аби Пршемисл Отакар II відразу ж, попри позицію папи, доручив деяким місцевим єпископам проголосити свій шлюб недійсним. Свідчення ж «Збраславської хроніки» про те, що розлучення відбулося зі згоди Апостольської столиці (*de consensu sedis apostolice*), вчений вважає хибним²⁸.

Так чи інакше, але 18 жовтня 1261 року «королева Маргарета виїхала з Чехії до Австрії», як це занотував празький хроніст. При цьому, він не повідомляє, що спонукало її до такого кроку, а просто додає – «з яких причин, знає один Бог»²⁹. Очевидно, на той час процедуру розірвання подружнього союзу Маргарети Бабенберг із Пршемислом Отакаром II уже було завершено, тож подальше життя в Празі лише завдавало б їй душевних страждань. Вона отримала від Пршемисла Отакара II в Австрії замкову резиденцію Крумау-ам-Камп (*Krumau am Kamp*), що неподалік чесько-моравського кордону. Тут Маргарета доживала свій вік і 29 жовтня 1267 р. відійшла у засвіти. Відповідно до заповіту Маргарети Бабенберг, поховано її було в Лілієнфельді³⁰.

Ще в травні 1261 р. помер папа Александр IV, а вже 29 серпня 1261 р. новим римським понтифіком було обрано Урбана IV (1261–1264). Саме йому належало вирішувати проблеми, пов'язані з подружнім життям Пршемисла Отакара II. Однак чеський король лише повідомив Урбанові IV про своє розлучення з Маргаретою Бабенберг і той надав йому додаткову диспенсацію для одруження з Кунігундою³¹.

Вже 25 жовтня 1261 р., тобто буквально через тиждень після від'їзду Маргарети Бабенберг, Пршемисл Отакар II у Пожоні взяв шлюб із Кунігундою, після чого у Відні відбувся весільний бенкет, який, мабуть, був досить скромним³². Весілля ж, як довідуємося з Анналів монастиря св. Рутперта в Зальцбурзі, насправді мало відбутися в Празі разом з коронацією, але через недугу чеського володаря довелося все відкласти³³. Цікаво також відзначити, що празький хроніст при висвітленні подій щодо укладення шлюбу називає батька Кунігунди – Ростислава Михайловича – «князем болгар» (*...ducis Bulgarorum*)³⁴. На думку дослідника Й. Жемлічки, це пов'язано з тим, що Бела IV наділяв свого зятя управлінськими та владними повноваженнями на неспокійному угорсько-балканському прикордонні³⁵.

Відразу ж після весільного святкування у Відні чеський правитель поспішив до Праги. Услід за ним вирушила й Кунігунда, яку, мабуть, супроводжувала її мати. Однак їхній кортеж рухався повільно, тож до столиці королівства вони прибули трохи згодом. У Празі Пршемисл Отакар II став готуватися до своєї з Кунігундою урочистої коронації. Адже з моменту смерті Вацлава I минуло вісім років, а Пршемисл Отакар II все ще залишався некоронованим монархом.

Нарешті 25 грудня 1261 р., на Різдво, в кафедральному храмі св. Віта майнцький архієпископ Вернер провів обряд миропомазання на королівський трон Пршемисла Отакара II й Кунігунди (*Przemysl consecrates est on regem cum eadem Cunegunde*), після чого вони прийняли з його рук корони. На цьому дійстві було присутньо ще п'ятеро єпископів (Празький, Оломоуцький, Пассау та двоє з Пруссії), чимало вельможних гостей, а також родина бранденбурзького маркграфа й увесь цвіт чеської шляхти. Після церковної церемонії розпочався бенкет, який тривав два дні. Він проходив «на полі під назвою Летна» (*in campo Letne*) у приміщеннях, які було зведено за наказом Пршемисла Отакара II саме для цього дійства³⁶.

Таким чином, Пршемисл Отакар II мав певні причини на те, щоб не поспішати з королівською коронацією. Спочатку він хотів провести цей обряд якомога швидше. Та виявилось, що майнцького архієпископа, якому належало проводити коронацію чеського правителя, було відлучено від церкви, а відтак Пршемисл Отакар II став розмірковувати над питанням свого розлучання з Маргаретою Бабенберг, що врешті-решт вдалося успішно реалізувати.

-
- ¹ Про це детальніше див.: Ліхтей І. Повстання чеської шляхти проти короля Вацлава I у 1248-1249 роках: причини, суперечності, наслідки // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2022. Вип.37. С. 100–114.
  - ² *Continuatio Praedicatorum Vindobonensium a. 1025–1283 (Tab.V.)* // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Hannoverae, 1851. Tomus IX. P. 727*; Цольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Львів, 2001. С.77, 109; Воцелка К. Історія Австрії. Культура, общество, политика / пер. с нем. М., 2007. С.63.
  - ³ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. // Fontes rerum Bohemicarum. Praha, 1874. Tom II. Fasc. 1. P. 286*; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky // Pokračovatelé Kosmovi. Praha, 1974. S. 101*; *Continuatio Praedicatorum Vindobonensium a. 1025–1283. (Tab.V.). P.727.*
  - ⁴ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 289*; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 111.*
  - ⁵ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 289*; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 111*; *Continuatio Lambacensis a. 1197–1348. (Tab. III) // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Hannoverae, 1851. Tomus IX. P. 559*; *Continuatio Garstensis a. 1182 – 1257. // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Hannoverae, 1851. Tomus IX. P. 599–600*; Ліхтей І. “...de consensu nobilium et civium”: утвердження влади моравського маркграфів Пршемисла в Австрійському герцогстві у 1251–1252 роках // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. Київ, 2021. Вип.7. С. 142–163.
  - ⁶ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae; Opera Josephi Emler. Praha, 1882. Pars II. Annorum 1253–1310. Num.1. P.1.*
  - ⁷ *Ibid. Num.2. P.1.*
  - ⁸ *Ibid. Num.17. P.7; Num.29. P.14.*
  - ⁹ *Cronica sancti Petri Erfordensis moderna a. 1072–1335 // Monumenta Erphesfurtensia saec. XII. XIII. XIV. Hannoverae et Lipsiae, 1899. P.285.*
  - ¹⁰ Prokeš J. *Dějiny Prahy. Praha, 1948. C.182–183*; Novotný V. *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253-1271). Praha, 1937. S.18–20*; Ліхтей І. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197– 1230). Ужгород, 2011. С.273–274.
  - ¹¹ Ліхтей І. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230). С.115–142, 167.
  - ¹² *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 292*; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky, s. 114*; *Continuatio Garstensis a. 1182–1257. P. 600*; *Continuatio Sancrucensis II. a. 1234–1266 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Hannoverae, 1851. Tomus IX. P. 643*; Novotný V. *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253-1271). S.16–17.*
  - ¹³ *Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 293*; *Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 115.*
  - ¹⁴ *Přehled dějin Československa. I/1. Do roku 1526. Praha, 1980. S. 223–224.*

-
- ¹⁵ Příběhy krále Přemysla Otakara II // *Fontes rerum Bohemicarum*. Praha, 1874. Tom.II. Fasc. 1. P. 310–319; Druhé pokračování Kosmovy kroniky, s. 119–129; Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků. Praha, 2011. S.111–114.
- ¹⁶ *Continuatio Sancrucensis* II. a. 1234–1266. P. 644; Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 297; Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 119; Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků. S.115.
- ¹⁷ *Kronika Františka Pražského* // *Fontes rerum Bohemicarum*. Praha, 1884. Díl IV. P. 351; František Pražský. *Kronika* // *Kroniky doby Karla IV*. Praha, 1987. S. 61.
- ¹⁸ *Kronika Františka Pražského*. P. 351; František Pražský, *Kronika*. S. 61; Vaníček V. *Velké dějiny zemi Koruny české*. Svazek III., 1250–1310, Praha–Litomyšl, 2002, s.91.
- ¹⁹ *Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon bohemiae* (Příbika z Radenína řečeného Pulkavy *Kronika česká*), *Fontes rerum bohemicarum*. Praha, 1893. Tom V. P. 152–153; Příbík z Radenína, řečený Pulkava, *Kronika česká* // *Kroniky doby Karla IV*, Praha, 1987. P. 368.
- ²⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, Pragae, 1974. Tomi V. *Fasciculus primus*. Num.239–240. P. 370–372.
- ²¹ *Ibid*. Num.244–245. P.376–377.
- ²² Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků. S.116.
- ²³ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomi V. *Fasciculus primus*. Num.277. P. 413–414; Vaníček V. *Velké dějiny zemi Koruny české*. Svazek III., 1250–1310. S.89.
- ²⁴ Příběhy krále Přemysla Otakara II. P. 317; Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 128.
- ²⁵ Palacký F. *Dějiny národu Českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenu*. Praha, 1921. S.263; Vaníček V. *Velké dějiny zemi Koruny české*. Svazek III., 1250–1310. S. 92.
- ²⁶ Novotný V. *České dějiny*. Dílu I. Část 4. *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*. S.102–104.
- ²⁷ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, *Fontes rerum Bohemicarum*. Praha, 1884. Díl IV. P. 11; *Zbraslavská kronika*. *Chronicon aulae regiae*, 2. opravené vydání. Praha, 1976. S. 35.
- ²⁸ Novotný V. *České dějiny*. Dílu I. Část 4. *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253-1271)*. S.103.
- ²⁹ Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 297; Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 130.
- ³⁰ Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků. S.118.
- ³¹ Vaníček V. *Velké dějiny zemi Koruny české*. Svazek III., 1250–1310. S. 92.
- ³² Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 297; Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 130.
- ³³ *Annales Sancti Rudperti Salisburgenses a. 1–1286 (Tab.V)* // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Hannoverae, 1851. Tomus IX. P. 795–796.
- ³⁴ Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 297; Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 130.

³⁵ Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků. S.118.

³⁶ Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. P. 297; Druhé pokračování Kosmovy kroniky. S. 130; Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků. S.118.

А. О. Добролюбський (Одеса)

«ПРИСМАК ТЛІННОСТІ»

*«...Настав.. такий гіркий,
і страшений, і недобрий час,
що вважали зайвим
описати гіркоту цього часу»
Якийсь вірменський писар
з Кафи*

«Гіркота цих часів». Чумна пандемія, або «Чорна смерть» у XIV ст. «...з'явилася зі Сходу і забрала безліч життів,... ..а потім, безперервно рухаючись з місця на місце і розрісшись до розмірів дивовижних, дісталася, нарешті, і до Заходу». - писав Дж. Боккаччо у 1348 р. у своєму «Декамероні». І «... від цієї хвороби не допомагали і не злічували ні лікарі, ні зілля. Одужували мало хто, більшість помирала на третій день...». Візантійські історики та письменники тих часів із сумом свідчать, що вона «спустошувала як міста, так і села, і наші, і всі, які послідовно простягаються від Гада до геркулесових стовпів» (історик Никифор Григора) і пройшла «навкруги майже по всьому світу» (імператор Іоан IV Кантакузін)¹.

При цьому створюється дивне враження, що перша чумна пандемія, яка викосила більше половини населення Європи, якимось щасним і загадковим чином обійшла причорноморські степи між Дніпром і Дунаєм – жодних відомостей про це немає. Виходить, що перша хвиля цієї пандемії (1346-1349 рр.) узагалі ніяк не торкнулася меж проживання Хаджибеевої орди.

Тим часом, повна відсутність будь-яких звісток про чумні та голодні роки може означати і те, що їх просто не було кому залишати. Це може пояснюватися постійним страхом і почуттям приреченості людей, які жили в обстановці «повсякденного насильства» з неминучим, нестерпно скорботним «присмаком тлінності» (вираз Марка Блока). Так, в 1348 р., якийсь вірменський писар, який жив у Криму, писав, що «... б'є весь світ ... жезл (вганяючи) у війну, в голод і

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тощев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмілий підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518